

SUDÁR BALÁZS

Egy török utazó a magyar Szent Koronáról*

A Szent Korona a keresztény magyar államiság egyik legfontosabb jelképe. Bár történetének megismerése régóta foglalkoztatja a kutatókat, a közelmúlt eredményei azt bizonyítják, hogy még alapvető kérdésekben is lehet újat mondani, s rendkívül fontos volna egy új, szisztematikus forrásfeltárás, különösen kora újkori és modern kori történetére vonatkozóan.¹ Jelen tanulmányunkkal e munkához kívánunk hozzájárulni egy Magyarországon eddig jószerivel ismeretlen leírás közreadásával. A jeles török utazó, Evlia cselebi ugyanis 1665 nyarán – állítása szerint legalábbis – saját szemével látta a hatalmi jelvényt, amelynek történetéről útleírásának több helyén is hosszasan értekezett.

Evlia munkáját Szekfű Gyula 1916-ban írott kritikája óta a gyanú árnya lengi körül.² Erről azonban a 17. századi utazó csak részben tehet: számos probléma a Karácson Imre által készített magyar fordításra vezethető vissza, amelyet a magyar kutatók java része – többek között Szekfű is – forgatott. Karácson munkája a maga korában rendkívül komoly tudományos teljesítménynek számított. Az útleírás török kiadásának – számos magyar vonatkozású részt tartalmazó – 5. és 6. kötete 1898-ban és 1901-ben jelent meg Isztambulban.³ Az utóbbi munkála-

* A tanulmány az OTKA F 048 361. sz. pályázatának és a Bolyai János kutatási ösztöndíjnak a támogatásával készült.

1 Például: Váczy Péter kutatásai arra hívták fel a figyelmet, hogy a szilveszteri adományozás filológiai háttere igen bizonytalan, s a pápa valószínűleg nem küldött koronát Istvánnak. *Váczy Péter: Merseburgi Thietmar a magyar királykoronázásról. Történelmi Szemle* 28. (1985) 628–642. Iván László bizonyította, hogy 1529-ben a hatalmi jelvényt Perényi Péter koronaőr nem vitte magával siklői várába, így a korona megszerzésének – a szakirodalomban is oly gyakran idézett – romantikus története egyszerűen nem igaz. *Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Mátyás Király Múzeum, Visegrád, 2004. 138–139. Pálffy Géza egy olyan balesetet ismertetett, amely akár a kereszt elferdülésének magyarázatát is adhatja. Pálffy Géza: Az elcsereült kulcs. Mikor ferdült el a Szent Korona keresztje? Magyar Nemzet 2004. jún. 5. (142. sz.) 36.; Uő: A Szent Korona és a koronálada balesete 1638-ban. Kézirat.; Uő: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. Századok 138. (2004) 1005–1101.*

2 *Szekfű Gyula: Bevezetés (Kütfőkritikai tanulmány a hódoltság korabeli török történetírókról). In: Török történetírók. III. Ford., jegyz. Karácson Imre. S. a. r., bev. Szekfű Gyula. MTA, Bp., 1916. (Török–magyarkori történelmi emlékek. II.: Írók) 1–63. (főleg: 7–33.).*

3 *Evlîyâ Çelebi: Evliyâ Çelebi seyâhatnâmesi. V–VI. Haz. Ahmed Cevdet. İkdâm, İstanbul, 1315/1898–1318/1901.*

tainál – Vámbéry ajánlására – már maga Karácson Imre is segédkezett: ő korrektúrázta a kinyomott íveket – de persze a kéziratot nem látta.⁴ E kiadások alapján készítette el a magyar fordítás első, 1904-ben megjelent kötetét, amely egyúttal az egyik legkorábbi terjedelmes Evlia-fordítás a világon.⁵ Karácson később Isztambulba utazott, ahol kutatásai során rádöbbsent, hogy a 7. könyv jelentős része is magyar vonatkozású. A politikai okokból igencsak gyanakvó török hatóságok akadékoskodásai ellenére 1907 végére lefordította a kérdéses részeket, amelyek 1908-ban Budapesten nyomtatásban is napvilágot láttak.⁶ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a mű 7. kötetének nagy része előbb jelent meg magyarul, mint törökül, időközben ugyanis a török cenzúra leállította a kiadást, amely csak közel 30 év múlva indulhatott újra.⁷

A fordítás körülményei erősen meghatározták annak minőségét is. Az 5. és a 6. könyv szövege hiányosan, az Ahmed Dzsevdet kiadói elképzelései és az oszmán cenzúra tilalmi által megcsonkított formában jutott el Karácsonhoz, aki hiába tudott remekül oszmánul, fordítása szükségképpen a kiadás összes hibáját magán viselte. A 7. könyv fordítása azonban egy – az autográfhoz igen közel álló – kézirat alapján készült. Sajnos a hatósági tiltás, a rossz munkakörülmények és az időhiány nem adtak lehetőséget igazi minőségi munkára: a magyar fordítás második kötete is számos hibát rejt.⁸

A minket érdeklő részek az 5. és a 7. könyvben olvashatóak, de a magyar fordításból a fent említett okok miatt javarészt kimaradtak. Nagy többségük azonban hozzáférhető mind az 1898-ban és 1928-ban napvilágot látott törökországi arab betűs,⁹ mind a közelmúltban megjelent, s az autográfnek tekinthető példányok¹⁰ alapján készített latin betűs kiadásokban is.¹¹

4 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660–1664. Ford., jegyz. Karácson Imre. MTA, Bp., 1904. XI., XIII. (A kötet Fodor Pál előszavával és szómagyarázataival 1985-ben újra megjelent.)

5 Evlia i. m. (4. jz.). Az elsőség dicsősége Joseph von Hammer-Purgstallt illeti, aki 1834-ben és 1850-ben több száz oldalnyi fordítást adott közre Evlia művének első két kötetéből. (Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa, in the Seventeenth Century by Ewliya Efendi. I–II. Parbury, London, 1834–1850.)

6 Evlia Cselebi török világutazó magyarországi utazásai. II. 1664–1666. Ford., jegyz. Karácson Imre. MTA, Bp., 1908. (Török–magyarkori történelmi emlékek. II.: Írók).

7 *Evlîyâ Çelebi*: Evliyâ Çelebi seyâhatnâmesi. VII. Haz. Kılışlı Rifat Bilge. Devlet Mâtbase, İstanbul, 1928.

8 *Fodor Pál*: Evlia Cselebi útleírása. Keletkutatás (1990. ősz) 51–53.

9 *Evlîyâ*: i. m. (3. jz.) VI.; *Evlîyâ*: i. m. (7. jz.).

10 Valójában nem autográf: Evlia minden bizonnyal tollba mondta a szöveget írnokának. Az első köteteket azután saját kezűleg javította.

11 *Evlîyâ Çelebi b. Dervîş Mehmed Zillî*: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Yazmasının Transkripsiyonu – Dizini. 5. Kitap. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–İbrahim Sezgin. Yapı Kredi, İstanbul, 2001. (= Evliyâ 5.); *Üç*: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 7. Kitap. Haz. Yücel Dağlı–Seyit Ali Kahraman–Robert Dankoff. Yapı Kredi, İstanbul, 2003. (= Evliyâ 7.).

Evlia cselebi két alkalommal ír hosszan a koronáról: bécsi,¹² valamint a Volga melletti Szaraj¹³ városában tett látogatása kapcsán. A két, többé-kevésbé megegyező leírásban olvashatjuk mindazt, amit utazónk a magyar koronáról érdemesnek tartott elmondani: annak történetét és leírását is. További három esetben a korona históriájának egy-egy részletével foglalkozik, egy-egy, a hatalmi jelvény szempontjából (szerinte) meghatározó helyen – Visegrádon,¹⁴ Pozsonyban¹⁵ és Csáktornyan¹⁶ – tett utazásával összefüggésben. A korona történetének három szakaszát emelte ki: a hatalmi jelvény Magyarországra kerülését, illetve eredetét, a szülejmáni idők eseményeit, és saját jelenkorát, az 1660-as évek közepét. Vizsgálódásunkat ez utóbbival kezdjük, mivel itt kerül sor a korona tényleges leírására is.

Evlia Bécsben

A jeles utazó Kara Mehmed pasa kíséretében érkezett Bécsbe 1665 nyarán. A történészek szeme elől szinte rejtőzködő Evlia cselebi ezen utazását levéltári forrás is igazolja: a török követség elszállásolási lajstromában ő is szerepel.¹⁷ Előkelő rokonsága révén a delegáció tekintélyes tagjai közé tartozott, ezért minden bizonnyal részt vett a császári audienciákon. Más kérdés, hogy magát a koronát tényleg láthatta-e. Evlia szerint 1663-ban a hatalmi jelvényt Pozsonyból Bécsbe, majd Prágába menekítették, nehogy az Érsekújvár ellen felvonuló oszmánok kezébe kerüljön. 1665-ben azonban Kara Mehmed pasa tiszteletére – mint ahogy a jelentősebb eseményeknél szokásban volt – Bécsbe hozták. E leírás azonban több sebből vérezik. 1663-ban ugyan valóban Bécsbe vitték a koronát, de távolabbra már nem szállították. 1664 őszén pedig visszakerült Pozsonyba, mivel a magyar rendek ragaszkodtak hozzá, hogy az államiság jelképét a Magyar Királyság területén őrizzék.¹⁸ Tudnunk kell azt is, hogy a hatalmi szimbólumot igen ritkán, szinte kizárólag csak a koronázások alkalmával vették elő, teljesen valószínűtlen tehát, hogy 1665-ben Bécsbe szállították volna.¹⁹ De van egy másik bökkenő is: a vasvári békét az oszmán szultán és a Habsburg Monarchia uralkodója – akinek legmagasabb rangja a német-római császári cím volt – kötötte egymással, így semmi sem indokolta a magyar királyi korona használatát az uralko-

12 Evliyâ 7. 117–118. (magyarul csak egy egészen rövid részlet olvasható: Evlia i. m. [6. jz.] 187.)

13 Evliyâ 7. 313. (magyarul nem jelent meg).

14 Uo. 49–50. (magyarul egy részlet: Evlia i. m. [6. jz.] 88.).

15 Evliyâ 7. 130–131. (magyarul egy részlet: Evlia i. m. [6. jz.] 206.).

16 Evliyâ 5. 280–282. (magyarul részletei: Evlia i. m. [6. jz.] 68., 70.).

17 *Fodor P.*: i. m. (8. jz.) 42.

18 Magyar Országos Levéltár N 48 Lad. K. Nro 1. No 34. Lippay György, Wesselényi Ferenc, Szelepcsényi György, Nádasdy Ferenc, Pálffy Miklós, Zichy István és Osztrócsics Mátyás átvételi elismervénye a korona Bécsből történő visszahozataláról, 1664. dec. 19. (Az adatért Pálffy Gézának tartozom köszönettel.) A korona hazatéréséről: *Takáts Sándor*: A mi Szent Koronánk. In: *Uő*: Régi idők, régi emberek. Athenaeum, Bp., é. n. 462.

19 *Pálffy G.*: A Szent Korona és a koronálada i. m. (1. jz.).

dói reprezentációban. Az a magyar királykoronázások mellett csupán a császártemetéseken kapott reprezentatív szerepet, de ez utóbbi esetben is csak másolatban, miként a német-római és cseh felségjelvények.²⁰ Ha valaminek, akkor a német-római birodalmi koronának kellett volna jelen lennie, amelyet azonban a 15. századtól Nürnbergben őriztek, s ugyancsak nagyon ritkán, a császárkoronázások alkalmával vettek elő. Fontosabb reprezentációs alkalmakkor ennek is különféle másolatait használták, amelyek kinézetéről, történetéről jelenleg még viszonylag keveset tudunk.²¹

Lássuk ezek után, milyennek találta Evlia a „magyar koronát”! Az óriási, egy vagy két ruméliai kile²² súlyú ékszer 18, ékkövekkel gazdagon díszített láncon függött a császári trón felett, s még két párkányra is támaszkodott. Így aki a császár elé járult, úgy látta, mintha az uralkodó fején lenne. Maga a korona egy ékkövekkel gazdagon feldíszített, csúcsos bőrsüveg, amelynek tetején ékköves karika szolgált a már említett láncok rögzítésére. A tárgyat a fehér és a zöld szín jellemzi.

A leírás némiképp elbizonytalanítja az olvasót. A nagy méretek és a függés nem annyira valódi koronára, mint inkább valamiféle baldachinra utalnak. Különös a korona tetején megjelenő karika említése is – aligha lehet a keresztet ennyire félreértelmezni. Ráadásul a magyar koronát alapvetően a képek jellemzik, s nem az ékkövek, ezekről Evlia mégsem beszél.

A leírás talányának megfejtéséhez talán a keleti koronák visznek közelebb. Az Abbászida és a Fátimida uralkodók ugyanis a fentihez hasonló árnyékvetőt (*samsza*) készíttettek maguknak. A Fátimida Dzsavharé például 30 000 miszkál (kb. 132,4 kilogramm) aranyból és 20 000 dirhem ezüsből (61,6 kilogramm) készült 3600 ékkő felhasználásával 1068-ban. Ezeket a koronákat a paloták nagy és jellegzetes boltíveiben (*íván*) függesztették fel.²³ Már ezen említések is nagymértékben hasonlítanak Evlia leírásaira – ám még ennél is tovább léphetünk. Az arabok a hatalmi jelvényt állítólag a Szászánidáktól vették át, akiknél ez még valóban korona volt, s a királyok feje fölé függesztették őket. „Núsírván [I. Hozrau Szászánida uralkodó] egy brokátszőnyegekkkel borított aranytrónuson ült, amelynek négy lába rubintból volt. A koronát smaragdok, rubintok és igazgyöngyök borították, és olyan nehéz volt, hogy ő nem tudta a fején megtartani. [Ezért a korona] fel volt függesztve a helyiség mennyezetére egy aranylánccal, mely azonban olyan vékony volt, hogy csak a trónus közvetlen közeléből lehetett látni. Ha valaki távolabbról nézte, azt hitte, hogy a korona – súlya ellenére – az [uralkodó] fején nyugszik. Amikor Núsínreván elhagyta a trónust, a korona ott-

20 *Uő*: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. Történelmi Szemle 47. (2005) 241–275.

21 A kérdéshez: Krönungen. Könige in Aachen – Geschichte und Mythos. Katalog der Ausstellung. I–II. Hrsg. Mario Kramp. Zabern, Mainz, 2000. (Az adatot Pálffy Gézának köszönöm.)

22 Török súly- és úrmérték: 36,5 kg.

23 A *samszéről*: *Heinz Halm*: Shamsa. In: Encyclopaedia of Islam. IX. Brill, Leiden, 1995. 298–299.; *Bollók Ádám*: Lehetőségek a honfoglaló magyarság emlékműanyagának művészeti értékelésében (A karosi II/52-es sír készületi íjtartó tegezének korongja). Limes (2006) 62–84. (E koronatípusra Bollók Ádám hívta fel a figyelmemet, segítségét ezúton is köszönöm.)

maradt felfüggesztve, és leborították egy brokátszövettel, hogy ne porosodjon. Ez a szokás nem létezett az elődei idejében, Núsínreván honosította meg, s fennmaradt ő és utódai uralkodása alatt.”²⁴ Az idézet éppen attól az Abuldzsafar Muhammad ibn Dzsarír at-Tabarítól (838–923) származik, akit nagy valószínűséggel Evlia is forgatott, s akitől jó néhány adatot emelt át művébe.²⁵ A hasonlóság szembeszökő: a nagy súlyú ékszer, ami látszólag az uralkodó fején nyugszik, de valójában fel van függesztve, a gyöngyök és az ékkövek említése, amelyek között a köztudomásúan zöld smaragd a domináns. Mindezek alapján úgy vélem, Evlia Tabarí munkájából vette át a korona leírásának alapmotívumait.

A jelek szerint ha Evlia látott valamit, az semmiképpen sem lehetett a magyar hatalmi szimbólum, de talán még annak másolata sem; talán a császári korona valamiféle reprezentatív célból alkalmazott imitációját szemlélhette meg. Ám ennek nincs is komolyabb jelentősége, hiszen a leírás fiktív. A fontos az, hogy Evlia ez esetben a magyar koronát *akarta* látni. Mert hogy érdeklődött iránta, az nem kétséges.

A korona őstörténete

Evlia a korona őstörténetét csak vázlatosan meséli el, elsősorban a fontosabb uralkodók nevét említi. Szerinte a jelvény eredendően Húseng sahé, a perzsa mitológia jeles királyáé, a Písdádí dinasztia alapítójáé volt,²⁶ akiről a Volga mellett fekvő Szaráj városa kapcsán ír hosszabban. Itt meglátogatta az uralkodó sírját, amelyen a korona – a Bécsben látottéval megegyező – márványba faragott képét is megtekintette. Húseng nem akárki, az első emberek egyike, a perzsa Prométheusz, a tűz megszerzője, s számos mesterség – például a vasművesség – feltalálója. Ő az első uralkodó, így ő az első, aki hatalmának megjelenítésképpen koronát viselt.²⁷ (Megjegyzendő ugyanakkor, hogy Evlia úgy tudta, hogy a később említendő Menúcszehr apját is Húsengnek hívták.)

A következő, emblematikus személy Iszkender, azaz Nagy Sándor: a korona többnyire az ő nevével szerepel mint iszkenderi korona. Bár néhány száz évvel Mohamed előtt jött a világra, mégis megismerkedett az igaz hittel, hódításával ennek elterjesztését szolgálta. Eközben az egész világot uralma alá hajtotta. Ő tehát a hitharcos uralkodók mintaképe, az igazi gázi, akinek példáját követni kell.²⁸

24 *Tabari*: Chronique de Abou Djafar-Mohammed-ben-Djarir-ben-Yezid Tabari. I–IV. Ed. Hermann Zotenberg. Imprimerie impériale, Paris, 1867–1874. II. 205.

25 Tabarí mint Evlia forrása: *Meşkûre Eren*: Evliya Çelebi Seyâhatnâmesi birinci cildinin kaynakları üzerinde bir araştırma. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1960. 58–62.

26 Az azonosítást fiának, Tahmuresnek az említése teszi bizonyossá. (Evlia 7. 313.)

27 *H. Massé*: Húshang. In: Encyclopaedia of Islam. III. Brill, Leiden–London, 1971. 637–638.

28 *Fodor Pál*: A szimurg és a sárkány: Az Oszmán Birodalom és Magyarország (1390–1533). In: Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében. Szerk. Zombori István. METEM–Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Bp., 2004. 34.; *Nyitrai István*: Seyyed Loqmân *Kiegészítése* és a perzsa történeti eposz az Oszmán Birodalomban. Kandidátusi disszertáció, kézirat. Bp., 1995. 112–165.

Néhány száz évvel később Menúcsehr, egy másik legendás perzsa uralkodó szerzi meg a nagy múltú hatalmi szimbólumot. Menúcsehr Feridún leszármazottja – többnyire unokájaként vagy dédunokájaként említik –, s legfőbb tette a testvérgyilkos Túr legyőzése és elpusztítása. A családi belviszály nyomán lángolt fel Irán és Túrán harca, amelynek azután maga Menúcsehr is áldozatául esett.²⁹

Menúcsehr mellett említi Evlia Núsínrevánt is, aki valós történeti személy: I. Hoszrau Szászánida uralkodó (531–579), aki a muszlim gondolkodásban igazságosságáról közismert. Állítólag Mohamed is nagy elismeréssel nyilatkozott róla, és kvázi-muszlimnak tekintette.

Tőle az ékszer Menúcsehr gyermekeihez vándorolt vissza. Az uralkodónak Maszúdí szerint hét fia volt, apja halála után a legidősebb, Novzar örökölte a trónt. Egyik fivérével együtt azonban elesett a turániak elleni harcban, s ezután Iránt 12 évig Afraszjáb – aki állítólag a török Alp Er Tongával azonos – birtokolta.³⁰ Ezzel többé-kevésbé összevág Evlia közlése, mely szerint Menúcsehr négy fia belháborúk következtében volt kénytelen elmenekülni Adzsemből (Perzsiából) vagy a Máveráunnahrból (azaz a Turáni-alföldről). A hercegek a Kárpát-medencében találtak új hazára, ahol utódaik megsokasodtak, a magyarok az ő leszármazottaik.

A magyar korona „keleti” eredete nem Evlia leleménye. 1529-ben, amikor a korona Szülejmán szultán kezébe került, Ibrahim pasa nagyvezír mint Núsínreván – az Evlia által említett I. Hoszrau Szászánida uralkodó – idejéből való jelképet mutatta be a pasák és a bégek előtt.³¹ Kátib Mehmed krónikájában (1577/1578) már arról ír, hogy a korona ténylegesen is a híres Szászánida uralkodóé volt.³² (Az előbbieket fényében érdekes, hogy a korona leírásához használt szövegrészlet is éppen Núsínrevánhoz kötődik, sőt éppen ő a függőkorona használatának a bevezetője. Figyelemre méltó még, hogy a madzsar név is összekapcsolódott Hoszrauval, hiszen éppen ő a kaukázusi Kicsi és Ulu Madzsar városok alapítója).³³ Ibrahim Pecsevî, a jeles, pécsi születésű török történetíró szerint pedig a magyarok azt állítják, hogy a korona Nagy Sándortól származik, s Núsínrevánon keresztül került hozzájuk (1640 körül).³⁴ Evlia tehát egy régóta létező hagyományt jegyzett le, a korábbi forrásoknál sokkal részletesebben. Ko-

29 Cambridge History of Iran. III/1. The Seleucid, Parthian and Sasanid Periods. Ed. Ehsan Yarshater. Cambridge University Press, Cambridge, 1983. 433–436.

30 Clifford Edmund Bosworth: Pīshdādids. In: Enciclopedia of Islam. VIII. Brill, Leiden, 1995. 312.; Tahsin Yazıcı: Efrāsiyāb. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. XXII. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000. 478–479.

31 Feridún beg: Münseātu’sz-szalátín. I. Takvimhane Matbaası, İstanbul, 1858. 576. Magyarul: Török történetírók. I. Ford., jegyz. Thúry József. MTA, Bp., 1893. (Török–magyarkori történelmi emlékek. II.: Írók) 343–344. A kérdésről: Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Argumentum, Bp., 1991. 142.

32 Török történetírók. II. Ford., jegyz. Thúry József. MTA, Bp., 1896. (Török–magyarkori történelmi emlékek. II.: Írók) 381–382.

33 Derbend-Námeh, or the History of Derbend. Ed. Aleksandr Kazem-bek. St. Petersburg, 1851. 6., 29.

34 İbrahim Peçevî: Târih. I. Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1866. 139.

rábbra teszi azonban a korona eredetét, amikor Húseng sahhoz köti, s újat mond akkor is, amikor a magyarokat Menúcsehr utódainak, így perzsa eredetűnek tünteti fel. (Megjegyzendő, hogy a magyaroknak is volt valamiféle elképzelésük a Nagy Sándortól származó koronáról: a Bocskainak küldött koronát több kortárs is a nagy makedón uralkodóéna tartotta.)³⁵

A Szent Korona Szülejmán kezében

A korona következő néhány száz éves történetét Evlia röviden intézi el: a magyar uralkodók kezében volt. Annál hosszabban mesél a szülejmani idők eseményeiről. (A történetet a jobb elemezhetőség kedvéért részekre bontottam.)

a) Evlia úgy tudja, hogy „amikor Szülejmán szultán a várat elfoglalta, Iszkender koronája a visegrádi várral együtt Szülejmán szultánhoz került, s a szultáni kincstárban volt”. Megszerzésének történetét a vár leírása kapcsán meséli el részletesen: 1544-ben Jahjapasazáde Mehmed budai beglerbég megostromolta és feladásra kényszerítette a várat, ahol azonban a kivonuló magyarok „ottfelejtették” a koronát. Amikor ráeszméltek hibájukra, megpróbáltak visszafordulni, de a janicsárok felmorzsolták őket. A korona Budára került, ahol három évig őrizték.

b) „Amikor Szülejmán szultán Budát az erdélyi királynak, János bánnak ajándékozta, a hitetlenek Iszkender koronájára vágyakoztak. [...] Szülejmán szultán János királynak ajándékozta a koronát. János király e koronát a hitetlenek nagy ünneplése közepette Székesfehérváron a fejére tette, s független budai király és magyar császár lett, [...] a hitetlenek törvénye szerint a koronát egy bánal őriztette.”

c) „Egy Perényi Péter nevezetű hitlent – Siklós hercegét – nevezték ki a korona őrzésére, aki hol Visegrád várába, hol Esztergomba, hol pedig Siklós várába vitette azt. Egy nap Pécs kapitánya, egy Püspök nevű átkozott tízezer lovas katonával a korona őrét, Perényi Pétert megtámadta, őt magát és háza népét megverte, a koronát elvette, és Sopron várába vitte.”

d) A hatalmi jelvényt Sopronban őrzik a „német császár számára”. „Azután Szülejmán szultán 938-ban [1531. augusztus 14–1532. augusztus 2.] az Alamán [a Habsburg Birodalom] elleni hadjáratba menet Sopron várát elfoglalta, Iszkender koronáját újra megszerezte, s a szultáni kincstárba őriztette.”

e) „Azután amikor Szülejmán szultán a német királlyal megegyezett, hogy Zrínyioglut és Batthyányoglut, röviden a hét herceg urat és kutyát elpusztítja, a [megegyezés] feltételei szerint a koronát Szülejmán szultán kincstárából kihozták, és Ferdinándnak, a német királynak odaadták. [...] Azután az egyezmény feltételei szerint, amikor a császár kérte, Szülejmán szultán Zrínyioglu tartomá-

35 *Szekeres Gyula*: „Agj Vr Isten mostis ilj feiedelmet...” Bocskai István emlékezete a néphagyományban. Hajdú-Bihar M. Önkormányzat–Hajdú-Bihar M. Múzeumok Igazgatósága, Debrecen, 2004. 296–298.

nyából 140 várat kézre kerített, s békével a szerencsés kapuhoz [Isztambulba] visszatért. Azóta Hüseng sah koronája a német császárnál van.”

A korona Habsburg-kézre kerüléséről azonban Evlia egy másik történetet is feljegyzett: „Hogy Szülejmán országaikon bosszút álljon, Siklós bevételekor a Zrínyieknek, a Nádasdiaknak és a Batthyányaknak adta a koronát. E hét herceg pedig zöld bársonykalapot öltött, melyek az oszmánoktól származtak, s aztán elmentek. Azután Szülejmán szultán a német császártól elfoglalta Budát, Esztergomot és Székesfehérvárt, röviden szólva 76 darab várat”; „Szülejmán szultán Iszkender goronának nevezett koronáját ezeknek ajándékozta, s az öreg Zrínyi a királyságot követelte”; „amikor Szelim szultán Isztambulba ment, a német császár kivonult Zrínyioglu ellen [...]. Háromévnyi kemény harc után nagyon helytelenül a koronát a német császárnak odaadták.”

Bár a história – a végét leszámítva – első pillantásra kerek egészet alkot, valójában önmagában is ellentmondásos, jelenlegi történeti ismereteinknek pedig jószerivel folyamatosan ellentmond: egyszerű fantazmagóriának tűnik. Mégis érdemes megvizsgálnunk: a hiteltelen felszín alatt kitapinthatók Evlia forrásai.

a) A visegrádi ostrom menetének leírása során Evlia a jeles történetíró, Ibrahim Pecsevî krónikáját követi. Bár a két szöveg itt-ott szó szerint is egyezik, Pecsevînél nem esik szó a koronáról. Érdekes módon a vár bevétele kapcsán Evlia is csak azt említi, hogy a kapitányt és az erősség kulcsait elküldték a szultánhoz, a koronáról egyszerűen elfeledkeznek. Annak Budára kerüléséről sem itt, hanem Visegrád leírásának egy másik részében olvashatunk.

Furcsa az is, hogy Evlia történetének szigorú belső kronológiája e helyen sérül: Visegrád ostromát – Pecsevî nyomán – 1544-re teszi, ám a folytatás már 1529-ben játszódik. A zavar abban is mutatkozik, hogy Evlia szerint a korona Budára, Szülejmán szultánhoz küldték – aki azonban 1544-ben nem tartózkodott a hódoltságban. Ráadásul a hatalmi jelvény ebben az időben Izabella királyné, Szapolyai János özvegye birtokában volt, s nem a Habsburg-kézen lévő Visegrádon őrizték.

A fenti ellentmondások azonban feloldhatóak. Evlia valószínűleg két különböző történetből gyúrta össze saját históriáját. Tudta, hogy a magyar királyok korábban többnyire Visegrádon őrizték a koronát, s azzal is tisztában volt, hogy innen került Szülejmán kincstárába. Ibrahim Pecsevî krónikájából pedig ismerte Visegrád bevételenek történetét. A két eseményt összekapcsolta, de – nem először és nem utoljára – túlságosan könnyelműen járt el: a vár ugyanis 1529-ben is az oszmánok kezére jutott, s ekkor szerezték meg a hatalmi jelvényt. Így a korona „ottfelejtésének” históriáját a magam részéről utazónk leleményének tekintem, amelyet talán az 1544. évi ostrom után kivonuló, ám végül véres közelharcban felkoncolt őrség története ihletett. Számunkra azonban az a fontos, hogy a korona megszerzését Visegrád várához köti – mint Iván László nemrég bizonyította³⁶ –, helyesen.

36 *Iván L.:* i. m. (1. jz.) 138–139.

b) 1529-ben Szülejmán valóban átadta a koronát Szapolyai Jánosnak. Evlia téved azonban, amikor azt állítja, hogy Szapolyait ez után koronázták volna meg – erre már három évvel korábban Székesfehérváron sor került (1526. november 11.). Így azonban azt a látszatot keltheti, mintha Szülejmán kegye adott volna erre módot, s a nagy hódító lenne János király hatalmának a forrása. (Amiben persze ha formális szempontból nem is, de lényegileg igaza van, hiszen 1529 végétől Szapolyai királyságának fennmaradása a szultán akaratától függött.)

c) Perényi Péter elfogatásának történetét Evlia a Magyarországon széltében-hosszában elterjedt változat szerint meséli el. Ezt Pecsevı krónikájából ismerte, aki viszont Istvánffy munkájából fordította magyarra az ominózus részletet.³⁷ A szöveg tartalmilag – a datálást leszámítva – mindenben megfelel Istvánffynak. A Siklósról Sárospatakra tartó koronaórt Szerecsen János kinevezett pécsi püspök fogta el, akinek bonyolult közjogi helyzetét meglehetősen jól adja vissza Evlia (illetve Pecsevı) a „Pécs püspök nevı bégje” kifejezéssel. Perényi ezek után alsólendvai Bánffy (Bánfi) János kezébe került, aki Kőrös megyei várába, Szaplancára (ma: Stupčanica Horvátországban) vitette,³⁸ amelyet Soproncának, Soproniának is neveztek. Ez utóbbi alakban szerepel Istvánffynál és közel egykorú fordítójánál, Tállyay Pálnál is,³⁹ Ibrahim Pecsevı krónikájában viszont már egyértelmően Sopron formában olvasható – így vette át Evlia is.⁴⁰

Evlia úgy állítja be az eseményt, mintha az 1529 ősze, Szülejmán elvonulása után történt volna. Valójában a kajdaci incidensre 1529. július 25-én került sor, amikor Szülejmán Buda felé közeledve még a Dráván sem kelt át.⁴¹

d) Evlia a Pecsevıtől ismert Sopront a nyugat-magyarországi várossal vélte azonosnak, s mivel tudta, hogy az 1532-ben meghódolt Szülejmán előtt,⁴² úgy vélte, hogy a magyar korona ekkor kerülhetett újra az oszmánok kezére. A korábban látott módon tehát egy tényleges forráson alapuló, de rosszul értelme-

37 Evlia Pecsevı munkáját használta, bár a krónikást név szerint nem említette. *Eren, M.*: i. m. (25. jz.) 88–92. Pecsevı eme szöveghelyének kapcsolatát Istvánffy krónikájával Thúry József emelte ki. *Thúry József: Pecsevı viszonya a magyar történetíráshoz. III. Századok* 26. (1892) 575.

38 *Benda Kálmán–Fügedi Erik: A magyar korona regénye.* Magvető, Bp., 1979. 118–119. Perényit innen Szülejmán elé vitték, de nem a tolnai táborba, hanem Budára. A szultán augusztus 20-án Bátaszékről küldte el érte Kücsük Báli zvonniki béget – Buda későbbi második pasáját – 500 szpáhival, tehát meglehetősen jelentős csapattal. A bég azonban csak két hét múlva, szeptember 4-én érte utol foglyával a szultánt Budán. I. Szulejmán naplói. In: *Török történetírók. I.* i. m. (31. jz.) 332., 334.

39 Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I. S. a. r. Benits Péter. Balassi, Bp., 2001. (Történelmi források 1.) 281–282.

40 *Peçevı, İ.*: i. m. (34. jz.) I. 152. Ş-o-p-r-o-n betűkkel írja.

41 *Benda K.–Fügedi E.*: i. m. (38. jz.) 118–119. A szultán július 17-én kelt át a Száván Belgrádnál, és augusztus elején is még csak Eszéknél járt. *Török történetírók. I.* i. m. (31. jz.) 329.

42 *Peçevı, İ.*: i. m. (34. jz.) I. 165. (Pecsevı forrása pedig Dzelälzâde Musztafa munkája volt, akitől szinte szó szerint vette át ezt a részt. *Geschichte Sultan Süleyman Kânunis von 1520 bis 1557 von Celälzâde Mustafa gennant Koca Nişancı.* Ed. Petra Kappert. Steiner, Wiesbaden, 1981. 193a–b.)

zett adatot kapcsolt össze egy valós eseménnyel,⁴³ s így egy teljesen fiktív históriát alkotott.

A történet pikantériája, hogy – számos jeles tudós állítása ellenére – a korona valójában nem volt Perényi poggyászában, nem került Szerecsen János kezébe, s nem Báli bég vitte Szülejmán szultán táborába: Visegrádon őrizték, onnan szerezte meg Szülejmán, ahogy feljebb már láttuk. A kalandregénybe illő jelene-tet sajnos ki kell húznunk koronánk történetéből.

e) A szultán kezéből valamikor Ferdinánd császárhoz került a korona – Evlia cselebi szerint. A körülményekkel valószínűleg nem egészen lehetett tisztában, mivel két homlokegyenest ellentmondó történetet is lejegyzett (amelyek azonban közel sem egyeznek a mi ismereteinkkel).

Az egyik változat szerint Szülejmán békét köt a „német királlyal”. A megegyezés része a dél-dunántúli és horvátországi vezető nemesek⁴⁴ elpusztítása, az oszmán szultán pedig átadja a koronát. Evlia – különböző forrásokon – teljesen különböző dátumokhoz köti az eseményt. Annyi bizonyosnak látszik, hogy a bécsi hadjárat (1532) után, de Szülejmán halála előtt (1566) került rá sor. Egy helyütt úgy tűnik, mintha a szultán a Zrínyi és társai ellen vezetett büntetőhadjáratból még hazatért volna, így erre 1541-ban vagy 1543-ban kerülhetett volna sor. Feltűnő azonban, hogy az események kapcsán mindig szó esik Szülejmán haláláról is, ez azt sugallja, hogy esetleg mégis az 1566. évi hadjáratra gondolt Evlia. Visegrád elfoglalásánál (1544) arról ír, hogy a korona három évig pihent a szultáni kincstárban. Így a megegyezés esetleg a drinápolyi békével volna azonos (1547. június 19.), ahol ugyan nem esett szó a jelvény átadásáról, sem a dél-dunántúli nemesség elpusztításáról,⁴⁵ de a magyar rendek valóban elégedetlenek voltak vele, s megpróbálták rávenni az uralkodót, hogy ne ratifikálja az előnytelen békét. A dátumok tehát nemigen segítenek a megoldásban.

Ám Evlia ismer egy másik históriát is. E szerint éppen Zrínyiéknek adja Szülejmán a koronát, mintegy a Habsburgok ellenében, akik később erővel vennék el azt. Az átadásra Siklós bevételét (1543) követően, míg Csáktornya Habsburg ostromára Szülejmán halála után három évvel (1569) került volna sor. Figyelemreméltó, hogy a történetet csak Evlia csáktornyai látogatása kapcsán

43 Sopron valóban meghódolt a törökök előtt: „A padisah [...] szefer havának 2. napján [szeptember 3.] a gyauroknak Sopron nevű nagy városához érkezett, [...] a bezárkózott tévelygők a félelem porába hullva eltiportattak. Ezek is kegyelmet kértek és meghódoltak.” Dselálzáde Musztafa. In: Török történetírók. II. i. m. (32. jz.) 211. „muharrem 29 [augusztus 31.] [...] Ma elfoglalták Sopron várát.” I. Szulejmán naplója. In: Török történetírók. I. i. m. (31. jz.) 356.

44 A Zrínyi-fiak, a Batthyányak és a Nádasdiak a török köztudatban a nyugat-magyarországi magyar nemeseket jelképezték, akik a „bécsi királyt” tekintették uruknak, azaz nem hódoltak be az oszmánoknak. E három név toposzá vált, hozzájuk kötötték a nyugat-magyarországi eseményeket. Az általánosítás valószínűleg az 1570-es és 1580-as évek „békekorszakára” megy vissza, amikor e családok tagjai sok gondot okoztak az oszmánoknak. Birtokaik tágabb értelemben a hódolatlan Dunántúlt jelképezik. Fodor P.: Magyarország és a török hódítás i. m. (31. jz.) 153–154.

45 Ernst Dieter Petritsch: Der habsburgisch-osmanische Friedensvertrag des Jahres 1547. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 38. (1985) 49–80.

olvashatjuk. Nem elképzelhetetlen, hogy az utazó a helyszínen hallott valamit Zrínyi hatalmi törekvéseiről, s esetleg ezek félreértésével és visszavetítésével alkotta meg saját változatát. Érdekes, hogy az oszmán utazó a korona átadásához köti Csáktornya lerombolását és újjáépítését is, amire valóban sor került, s a munkálatok még a szigetvári hős Zrínyi Miklós életében megkezdődtek.⁴⁶ Másfelől ez a motívum – egy vár teljes lerombolása, majd sokkal erősebb formában újjáépítése a korona őrzése céljából – Pozsony esetében is feltűnik, így akár toposz is lehet. (Bár a 17. századi átépítések során valóban nagymértékben – ha nem is alapjaitól – átépítették ezt a várat is.)⁴⁷

De elképzelhető az is, hogy nem félreértés, hanem egészen más ok áll e történetek háttérben. Evliának meg kellett ugyanis magyaráznia, hogy a szerinte oszmán kézbe került korona hogyan is vándorolt a Habsburg uralkodóhoz. Valójában a hatalmi jelvény 1529-ben Szapolyaihoz került, majd halála (1540) után özvegye, Izabella őrizte, aki azonban megegyezett a Habsburgokkal, s átadta nekik a koronát (1551. július 21.).⁴⁸ Minthogy az oszmánok Szapolyait vazallusuknak tekintették, akinek ők maguk ajándékozták oda a koronát, sőt 1541-ben fia, János Zsigmond választott magyar királyságához (*electus rex*) is hozzájárultak, a továbbadás is felfogható egy – legalább hallgatólagosan jóváhagyott – oszmán gesztusnak.

Valójában a korona átadása éppen az oszmán szorításból való kibújásként értelmezhető: Fráter György titokban megegyezett a Habsburgokkal (1549), majd a szerződés nyilvánosságra kerülése után megverte az ellene küldött csapatokat – a törököket is –, sőt Izabella királynét ostrommal kerítette hatalmába, és rákényszerítette a korona átadására.⁴⁹ Az események tehát ezúttal nem az oszmánok elképzelései szerint alakultak. Evlia esetleg a fiaskót, a hatalmi szimbólum elvesztését próbálja magyarázni és adománynak álcázni? Vagy tőkéket akar kovácsolni a veszteségből: így próbál jogigényt teremteni a császárságra is? A szöveg alapján nem tudjuk eldönteni, sőt még azt sem tudjuk, hogy az utazó ténylegesen tudott-e az 1551-ben bekövetkezett eseményekről.

A hatalmi szimbólum

Az oszmánok a hódítás kezdete óta tisztában voltak a magyar Szent Korona kiemelkedő fontosságával. Kiderül ez az 1529. évi oszmán hadjárat naplójából éppúgy, mint Szülejmán győzelmi leveléből. Írtak erről a török történetírók is, Dzsélálzáde Musztafa⁵⁰ éppúgy, mint Kátib Mehmed záim vagy Ibrahim Pecseví. Evlia is többször beszél fontosságáról, bár korántsem annyit, mint elődei: „János király e koronát a hitetlenek nagy ünneplése közepette Székesfehérváron a fejé-

46 Szatanek József: Zrínyiek büszke vára: Csáktornya. Várak, kastélyok, templomok 2. (2006) 1. sz. 39.

47 Varjú Elemér: Magyar várak. Műemlékek Országos Bizottsága, Bp., 1932. 126–132.

48 Benda K.–Fügedi E.: i. m. (38. jz.) 122–125.

49 Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése. Gondolat, Bp., 1984. (Magyar História) 104.

50 Geschichte Sultan Süleyman Kânunís i. m. (42. jz.) 193a–b.

re tette, s független budai király és magyar császár lett”; „És ebben az említett belső várban lévő palotába jönnek el először a királyok, és országgyűlést tartanak. S hogy a királyok trónra üljenek, ide jönnek, a koronát a fejükre teszik, a legfőbb érsek-pap kardot köt a derekukra, azután Bécsbe mennek. De mivel Iszkender goronának nevezett koronája Pozsonyban marad, a német nép e várost úgy tiszteli, mint a szent Jeruzsálemet.”

A részletekben rejülő bizonytalanságok ellenére Evlia mondanivalója világos. A magyar Szent Korona Húseng sahtól, az első koronás uralkodótól származik. Aki e jelvényt viseli, joggal nevezi magát „imperátor császárnak” (a török szövegben is ezekkel a szavakkal), s ez egyúttal magyarázza a 17. század közepi politikai realitást is: azt, hogy az oszmánok a Habsburgokat egyenlő félként voltak kénytelenek kezelni. Másrészt a korona, s egyúttal a magyarság perzsa eredete a magyarok és a törökök összetartozására utal, szemben az „idegen” Habsburgokkal, akik ráadásul elbitorolták a koronát: az oszmánok joggal háborúznak tehát ellenük – legalábbis az 1520-as években. Később, amikor Szülejmán adományképpen juttatja a koronát a Habsburgoknak, akkor tulajdonképpen a szuverén uralkodó és a vazallus viszonya alakul ki közöttük. Ferdinánd „imperátor császár”, de csak Szülejmán kegyelme folytán – a szimbólumok csatáját így az oszmánok nyerik, legalábbis Evlia olvasatában.⁵¹

Összefoglalva a fentieket: Evlia – határozott állítása ellenére – valószínűleg nem látta a magyar koronát (talán csak a császári korona egy szimbolikus imitációját), leírása Tabarí arab krónikáján nyugszik. Az általa adott koronátörténet is javarészt fiktív, illetve tévedések sorozatától terhes. Utazónk persze nem, vagy elsősorban nem történészként közelíti meg tárgyát: őt nem az események láncolata érdekli, hanem az, hogy egy-egy, általa meglátogatott helyhez vagy általa látott tárgyhoz minél több érdekességet tudjon fűzni, ha éppen a történelem területéről, akkor onnan. Kíváncsi ember, aki a kuriózumokra vadászik, s ezekkel szórakoztatni akar, ha mást nem, hát saját magát. Érzésem szerint azonban gondolkodásába nem fér bele, hogy teljesen fiktív históriákat találjon ki – ez a játék lényegét sértené –, elmondásai mögött mindig lappang valamiféle tényleges információ. Láthattuk, hogy a korona regényes története mögött is valós adatok bújnak meg – talán ott is, ahol még nem sejtjük. S az mindenképpen figyelemreméltó, hogy az oszmánok ekkora figyelmet tanúsítottak egy olyan hatalmi szimbólum iránt, amely a saját reprezentációjuktól alapvetően idegen volt.

51 Az oszmán hódító ideológiájával és annak reprezentációjával Fodor Pál foglalkozott sokat: *Fodor P.: Magyarország és a török hódítás i. m. (31. jz.); Uő: A szimurg és a sárkány i. m. (28. jz.).*

FÜGGELÉK

A magyar koronát és annak történetét említő részletek
Evlia cselebi *Szejáhatnáméjából*

I.

Csáktornya

„Zrínyioglu tartománya végvidékének a leírása. [...] Sőt, Szülejmán szultán sem szállhatott szembe ezekkel a hitetlenekkel, hanem hízélgéssel/csalással élván, Visegrád várából Iszkender koronáját [elhozatta]. (Ez az igazságos Anúsírván [I. Hoszrau] koronája volt, amely Menúcsehr fiai révén a magyar néphez került, akik Iszkender koronáját a Nógrád várának a közelében [lévő] Visegrád várába vitték.⁵² Az Oszmán-ház kezében az említett korona az oszmánok kincstárába került.) Hogy Szülejmán országaikon [ti. Magyarországon] bosszút álljon, Siklós bevételekor a Zrínyieknek, a Nádasdiaknak és a Batthyányaknak adta a koronát. E hét herceg pedig az oszmánoktól [kapott] zöld bársonykalapot felöltötte, s aztán elmentek. Azután Szülejmán szultán a német császártól elfoglalta Budát, Esztergomot és Székesfehérvárt, röviden szólva 76 darab várat. [...] Amikor Szelim szultán Isztambulba ment, a német császár kivonult Zrínyioglu ellen, és azt mondta:

– Add nekem Iszkender koronáját!

– Nem adom! – mondta [Zrínyi]. Három évnyi kemény harc után nagyon helytelenül a koronát a német császárnak odaadták.

Allhannak hála Buda várában és Bécs várában az említett koronát többször is láttam, s [rőla való ismereteimet] így foglaltam össze. De mióta ezen eléggé nem értékelhető korona kicsúszott a kezéből, Zrínyi nem követeli a királyságot, csak egy a hét herceg közül, jóllehet országa sok kutya lakóhelye, és nagyon sűrűn lakott országai vannak.”⁵³

II.

„Csáktornya vára. [...] Legelőször a magyar királyok közül egy (---) nevű építette fel ezt a hasznos és kicsiny építményt. Ám akkor, amikor Szülejmán szultán Iszkender goronának nevezett koronáját ezeknek ajándékozta, s az öreg

52 Evlia több részletben elmeséli a magyar nép őstörténetét is, miszerint Menúcsehr négy fia elmenekül Iránból, és a Kárpát-medencében szerez új hazát. A magyarok Menúcsehr nevének eltorzulása révén nyerik nevüket, vagy Evlia másik – némiképp sánta – magyarázata szerint onnan, hogy folyamatosan azt ismételték: Men csár ('Én négy'). Az őstörténeti koncepció elemzése: *Sudár Balázs*: Evlia Cselebi és a magyar őstörténet. In: Kőrösi Csoma Sándor és az Út. Szerk. Gazda József–Szabó Etelka. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület, Kovászna, 2010. 172–178.

53 Evliyá 5. 280., 281.

Zrínyi a királyságot követelte, a (---)-dik évtől kezdve ezt a várat újból megalapozta és hatalmas falú épületet emeltetett.”⁵⁴

III. Visegrád

„Építője Menúcsehr gyermekei közül Grand Bán volt. Ez a Grand Bán Iszkender koronáját magával hozta Perzsiából, és ebben a várban rejtette el. E korona miatt népesült be a vár, és lett hatalmas a város. Azután királyról királyra szállt a vár. Végül a 951. évben,⁵⁵ Szülejmán szultán idejében a budai vezír, Jahjapasazáde Mehmed pasa tenger sokaságú katonát gyűjtött maga mellé, Budáról báljemez ágyúkat hozatott, s a várat addig lövette, míg az össze nem dőlt. A hitetlenek az alsó várat kegyelemre átadták, majd a felső várba zárkóztak és [keményen] harcoltak. Végül Mehmed pasa szerdár ágyúkat kezdett vonatni a felső várhoz. Amikor a hitetlenek ezt meglátták, félelmükben és rettenetükben a tizedik napon a várat hitlélre feladták, kulcsait a szerdárnak átadták. Ám amikor kivonultak, Iszkender koronáját a várban felejtették, ezért vissza akartak térni, hogy a koronát elvigyék. A janicsárok azonban nem engedték vissza a pogányokat, akik erre újra harcolni kezdtek. A janicsárok a pogányokat a kardok fogaival teljességgel felfomorzsolták. Mehmed pasa szerdár csak nagy nehezen tudta kimenteni kezük közül a kapitányt, akit a vár kulcsaival együtt ajándékképpen a boldogságos Szülejmán szultánhoz küldött. [...] Mivel erős vár, minden kincs és Iszkender koronája is itt volt. Miután e vár elfoglaltatott, Iszkender koronáját e várból elvitték, s Buda várában helyezték el. Három évig ott volt. Kezdetben Iszkenderé volt, azután Anúsírváné lett, majd az Oszmán-ház birtokolta. Azután Szülejmán szultán, amikor a németekkel barátkozott, Iszkender koronáját a német császárnak adományozta. Azután amikor a Zrínyiektől és a Batthyányaktól több száz várat elvett és Szigetvárat elfoglalta, Szülejmán szultán elhunyt. A korona jelenleg a német császárok kezében van. Ha a magasságos Allah is úgy akarja, a Gorona [nevezetű] korona formája a maga helyén majd leíratik.”⁵⁶

IV. Bécs

„Iszkender megszerzethetetlen koronája, avagy a korona formájának rövid leírása

Minden magyar és latin történetíró és a görögök összeírásai szerint e korona Nagy Sándortól (Iszkender-i Kübrá) származik. Tőle Menúcsehrhez, attól

54 Uo. 282.

55 1544. márc. 25–1545. márc. 13.

56 Evliyâ 7. 49–50.

Anúsírván-i Dádjánhoz, attól Gürdzsí Acsikbashoz („a fedetlenfejű grúz”) került. Azután Menúcsehr fiai közül Jezsderbán nevű hírneves hős a koronát Gürdzsí Acsiktól elvette, s mivel [annak] feje így fedetlen maradt, ismét Acsikbasnak („fedetlen fejű”) nevezték. És bizonyos pénzek rajzolatán fedetlen fejű királyok vannak: ezek olyan királyok, akiknek a kezéből kicsúszott a korona, róluk a maguk helyén szintén megemlékezünk.

Azután Menúcsehr fiai közül Nagybán Jezsder Eger környékén alapított országot, és leszármazottai is ott éltek. Perzsa nyelven Mencsár népének nevezték őket, majd egy általánosan elterjedt tévedés okán a Mencsár helyett – tévesen – Madzsar népét emlegették.

Iszkender koronája jó néhány évszázadig Madzsarisztán népének kezében volt, de azután amikor Szülejmán szultán idejében, a 951-edik évben Visegrád várát a magyaroktól elvették, a hitetlenek a koronát a várban felejtették, és biztonságban kivonultak. Azután amikor megmenekültek, a békét felrúgták, és újra megtámadták a várat, hogy a koronát visszaszerezzék. [Ám] a tűzfényű kardoktól minden hitetlen erőtlenné lett. A koronát a budai kincstárban őrizték és Szülejmán szultánnak bemutatták.

Amikor Szülejmán szultán Budát az erdélyi királynak, János bánnak ajándékozta, s a hitetlenek Iszkender koronájára vágyakoztak, azért, hogy János király az ügyek és a hatalom birtokosa legyen, Szülejmán szultán János királynak ajándékozta a koronát. János király e koronát a hitetlenek nagy ünneplése közepette Székesfehérváron a fejére tette, s független budai király és magyar császár lett. A korona őrzésére egy Perényi Péter nevezetű hitetlen – Siklós hercege – lett kinevezve, aki a koronát hol Visegrád várába, hol Esztergomba, hol pedig Siklós várába vitette. Egy nap Pécs kapitánya, egy Püspök nevű átkozott tízezer lovas katonával a korona őrét, Perényi Pétert megtámadta, őt magát és háza népét megverte, a koronát elvette és Sopron várába vitte.

Azután Szülejmán szultán 938-ban⁵⁷ az Alamán elleni hadjáratba menet Sopron várát elfoglalta, Iszkender koronáját újra megszerezte, a szultáni kincstárban őriztette. Azután Szülejmán szultán a magyar királynak a koronát odaadta, és 12 ezer udvari janicsárt is adott, majd Zrínyioglu magyarjainak és egész Horvátországnak várait, városait, mezővárosait elpusztította és felégette, a hitetleneken Szülejmán szultán bosszút állt.

Majd Szülejmán szultán 974-ben⁵⁸ Szigetvár vára alatt elhunyt, Iszkender koronája pedig azóta a német császár kezében maradt. De Bagdad elfoglalója, IV. Murád szultán a császár kezéből vissza kívánta szerezni a koronát. De Bagdad bevétele után élete nem volt hűséges hozzá [azaz meghalt], a korona ily módon megszerzhetetlen maradt.

Kezdetben a korona mindig Pozsony várában volt. 1073-ban⁵⁹ IV. Mehmed szultán idején a nagyvezír, Köprülüzáde Fázil vezír Ahmed pasa elfoglalta Újvár

57 1531. aug. 14–1532. aug. 2.

58 1566. júl. 18–1567. júl. 7.

59 1662. aug. 15–1663. aug. 4.

várát. Mivel a koronát őrző Pozsony vára Újvárhoz közel, s annak földjén volt, a hitetlenek félelmükben a koronát a Béctől hat konak⁶⁰ távolságra lévő Prága várába vitték. Most, a követ pasa⁶¹ fogadása alkalmából a koronát Prágából elhozták, és a [császár] saját tanácstermében a trónja felett, egy boltív alatt, 18 darab ékkövel [kirakott] aranylánccal felfüggesztette, de alsó szélei a boltív falán állnak, úgy, hogy a külső tanácsteremből be, a király elé jövő ember úgy véli, hogy a király felvette a koronát. A király feje fölé ilyen módon felfüggesztett korona ez.

A korona formájának kinézete

Koronának, tádzsnaq, manlifkének és (---)nek nevezik. Minden nyelven másféle neve van. Én, szegény többször is figyelmesen megnéztem: akkora dolog ez, mint a ruméliai búza kile, kerek és csúcsos, mint egy edhemí dervissüveg.⁶² Isten a tudója, talán bőrből (*gön*) vagy orosz bőrből (*telátín*) van: a külseje ékszerekkel és gyöngyökkel van tele, de hogy a belseje miből van, nem tudom. Beviaszolt és kikeményített kuka⁶³ nemezsüveghez hasonlóan ívesen egymáshajlító szintje[i] van[nak]. A régi időkben nem volt ennyire díszes. Minden újabb uralkodó király nagy becsben tartotta, és valamit csináltatott [rajta], [így] ékkövekkel teljesen fel lett díszítve, ezért azt mondják, hogy ezer egyiptomi kincstár sem ér fel az értékével. Úgy igaz, hogy 18 király 18 láncot csináltatott. A [korona] tetején lévő ékkő-karikához kötötték a láncokat. Azért csinálták ezeket a láncokat, hogy a koronát valahova felfüggeszék. De e láncok akármelyikének az értékével semmi sem ér fel, azt mondják. Ám a korona nem mindig ezeken a láncokon áll [azaz lóg], mert a láncok horgai összeakadnak (?). Kivételes napokon vagy egy ilyen nagy méltóságú követ [jövetele] idején a láncokat ráteszik, a koronát a helyére teszik, azután újra Prága várába viszik. Ez a korona 12 gerezdes. Minden gerezd között sorrendben rubin, zafír, gyémánt és smaragd gyöngyök sokasága van, szájának szélén pedig körben hat sor mandula nagyságú fehér igazgyöngy. Közéjük zöld, csepp alakú smaragd van rendezve. A fehér és a zöld [szín] a koronának akkora szépséget [biztosít], hogy az emberi szem belekápárazik. Iszkender koronája ilyen formájú és alakú.”⁶⁴

60 *Konak*: egy napos járóföld.

61 Kara Mehmed pasa.

62 Az edhemí dervissüveget egyetlen anyagból, egyetlen varrással készítették, teteje csúcsos kupolára emlékeztetett.

63 Oszmán süvegtípus, többek között a janicsárok tisztjei viselték.

64 Evliyá 7. 117–118.

V. Pozsony

„A Koron [nevű] korona városának, azaz Pozsony városának a leírása

[...] És amikor Szülejmán szultán a német császároknak a koronát – amely Iszkender koronája volt – odaajándékozta, akkor Pozsony eme várát alapjaiig lerombolták, azután végül is nagy munkával megépítették e várat, és 12 ezer katonával idehelyezték Iszkender koronáját. [...] És ebben az említett belső várban lévő palotába jönnek el először a királyok, országgyűlést tartanak. S hogy a királyok trónra üljenek, idejönnek, a koronát a fejükre teszik, a legfőbb érsek-pap [saját] kezével kardot köt a derekukra, azután Bécsbe mennek. De mivel Iszkender goronának nevezett koronája Pozsonyban marad, a német nép e várost úgy tiszteli, mint a szent Jeruzsálemet. De most, amikor az Oszmán-ház uralkodása idején, 1073-ban IV. Mehmed szultán vezírje, Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa Újvár várát bevette, a német király ijedtében Iszkender koronáját Pozsonyból elvitette, s a Bécs várától hatnapi járóföldre lévő prágai várba vitette. Amikor azonban mi a követ pasával Bécsbe mentünk, akkor a koronát nagy kísérettel Prágából Bécsbe vitték. Mivel most a pozsonyi vár a mi Újvárunktól három merhále⁶⁵ távolságra van, minden német hitetlen megrettent, s [bár] a koronát otthagyták, Pozsonyt kiépítették, és 12 ezer katonát helyeztek bele.”⁶⁶

VI. Ószaraj⁶⁷

„Húseng sah koronája formájának leírása:

Ez az értékes korona Húseng sah után, a magasságos próféta megszületése előtt 889 évvel⁶⁸ Iszkender Zülkarnejnhez [Nagy Sándorhoz] jutott. Majd a régi perzsa padisahok után az Igazságos Anúsirvánhoz [I. Hoszrauhoz] került. Azután Anúsirván fiához, a koronás Hormuzhoz⁶⁹ került. Azután a Dádján bánokhoz került. Azután Menúcsehr fiai közül Mencsárhoz került. Mencsár testvéreivel összeveszett, egész seregével elhagyta hazáját, és Eger vára mellett, a keresztesi

65 Általában egynapi járóföld értelemben használt hossz mérték.

66 Evliyâ 7. 130–131.

67 Az Arany Horda első, Batu alapította fővárosa a Volga alsó folyásánál, Asztrahán közelében, az Aktuba folyó bal partján.

68 Mohamed próféta születését a muszlimok hagyományosan 570-re teszik. Nem világos, hogy előtte nap- vagy holdévekben kell számolni. Az első esetben Kr. e. 319-et kapunk. Nagy Sándor Kr. e. 323-ban hunyt el.

69 IV. Hormizd Szászánida uralkodó valóban I. Hoszrau fia volt. Uralkodott: 579–590.

mezőn az említett Menúcsehr fia Mencsár országot alapított, ott, ahol Eger meghódítója, Mehmed szultán 1005-ben⁷⁰ hét királyt megfutamított, hétszer százezer hitetlent megölt. A neve Mencsár volt, de egy közkeletű tévedés miatt Madzsar lett. Azután a korona Menúcsehr fia Mencsár–Madzsartól a német császárhoz jutott. Most a németek a koronát goronának nevezik. Azután e kereszttekkel teli, megszereshetetlen korona Visegrád várában volt, s amikor Szülejmán szultán a várat elfoglalta, Iszkender koronája a visegrádi várral együtt Szülejmán szultánhoz került, s a szultáni kincstárban volt.

Azután amikor 936-ban⁷¹ Szülejmán szultán Budát elfoglalta, s a királyságot az erdélyi bánnak, János királynak adta, a koronát a kincstárból János királynak adta, hogy független királyként foglalja el Budát. János az Oszmán-ház jóvoltából jutott a koronához, s a hitetlenek törvénye szerint a koronát egy bánnal őriztette. Isten akaratából, Siklós várának ura, egy Perényi Péter nevű hitetlen, hogy a koronát megőrizze, Siklós várába vitette. De Szekszárd vára közelében, amikor a Sárvíz folyó partján letáboroztak, Pécs Püspök nevű ura egy éjszaka váratlanul Perényi Péter bánra támadt, egész seregét megverte, a koronát elvette, s a német császárnak, Jánosnak ajándékozta, aki a koronát Sopron várában őrizte.

Azután amikor Szülejmán szultán másodszor is Budára jött, Sopron várából megszerezte a koronát, kincstárába helyezte és ott őrizte. Azután Szülejmán szultán a német királlyal megegyezett, és megállapodott, hogy Zrínyioglut és Batthyányoglut, röviden szólva hét herceg urat és kutyát⁷² elpusztítja, a [megegyezés] feltételei szerint a koronát Szülejmán szultán kincstárából kihozták, és Ferdinándnak, a német királynak odaadták. Azóta a német királyokat imperátor-császárnak nevezik, mivel Iszkender és Húseng sah koronájának birtokosai lettek. Azután az egyezés és a megállapodás szerint Szülejmán szultán a császár részvételével Zrínyioglu tartományából 140 várat kézre kerített, s békével a szerencsés kapuhoz [Isztambulba] visszatért. Azóta Húseng sah koronája a német császárnál van.

Sőt, én szegény 1073-ban, amikor Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa Újvárt bevette, majd a következő évben a Rába folyónál a muszlim sereget megfutamították, s a német császár békét kért, Elcsi Mehmed pasával a német császárhoz mentem, s a bécsi vár palotájában a király fején láttam Iszkender koronáját.

Hétcsúcsú, pergamenből és orosz bőrből (*telátín*) készült ékköves korona ez. És a középső csúcs kupolácskáján egy ékkövekkel díszített nagy karika van. Minden király, amikor trónra kerül, adományképpen egy-egy ékköves aranyláncot akaszt rá.

E korona súlya két ruméliai kile.⁷³ A Rossznevű [uralkodó] napjain, törvénykezés vagy a követek érkezésének napjaiban az említett láncokon a császár

70 1596. aug. 25–1597. aug. 13.

71 1529. szept. 4–1530. aug. 23.

72 Szójáték: *beg u szeg`úr* és kutyá'.

73 Török súlymérték, 36,5 kg.

feje fölé lógatják. A kívülről jövő emberek úgy vélik, hogy a császár feltette a koronát. Húseng sah kimondhatatlan értékű koronája ez.

A régebbi időkben a koronát a Duna partján, Pozsony várában őrizték. 1073-ban, amikor az Oszmán-ház elfoglalta Újvárt – melytől Pozsony két konaknyi közelségben van –, a hitetlenek féltükben a koronát Bécsből (---) konak távolságra, a második székvárosba, Prága várába vitték, és ott őrizték. De reménykedünk Allahban – magasztaltassék! –, hogy a hitetlenek félelmei szerint Bécs várát, Prága és Loncsat várait elfoglaljuk, s [végül] a római pápa Kizilelmájában [Rómában] állapodunk meg.

Íme, a koronának, melyet először Húseng sah viselt Szaráj eme városában, eredete, sorsa és formája ilyen. Sőt, amikor Húseng sah [sírját] meglátogattam, a sír kövén a korona alakja fel volt rajzolva. Ahogyan Bécs várában láttuk, s ahogy le lett írva, éppen olyan formájú volt Húseng sah koronája.”⁷⁴

VII. Balu hán⁷⁵

„Feridúnnak volt még egy fia, Íradzs. Az ő fia volt Kúseng. Az ő fia volt az említett Menúcsehr, aki a magyar nép őse. És ez a Menúcsehr azonos a Mencsár nevű magyar renegáttal, mivel a Mencsár helyett – tévesen – jelenleg Madzsart mondanak. Húseng sah koronája Mencsár után kézről kézre járt, most a német császár kezében van, s goronának, koronának, manlifkének vagy kallevinének nevezik. Sőt, az Oszmán-házban a kallevi⁷⁶ »turbán« elnevezés ebből származik.”⁷⁷

BALÁZS SUDÁR

A TURKISH TRAVELLER ON THE HOLY CROWN OF HUNGARY

Since the Ottomans were as aware as anyone else of the importance that the Hungarian royal crown played in the legitimation of rule over the country, they gradually formed their own views regarding this symbol of power. Already in 1529 they claimed that the crown of the Hungarians had originally come from the famous Sasanid ruler, Khusrau I.

The legends were most completely summarised by Evliya Çelebi in various places of his Seyahatname. His information can be divided into three groups. The first concerns the ancient history of the crown. According to him, the diadem originally belonged to Khusheng shah, the mythical Persian ruler who is held to have been the first crowned ruler of the world. The Hungarian crown is thus not only a crown among

⁷⁴ Evliyâ 7. 313.

⁷⁵ Város a Volga partján. A név talán elírás Batu kán helyett, aki viszont a feljebb már említett Ószarajt alapította.

⁷⁶ *Kallevi*: magas, felfelé szűkülő süveg. Az oszmán nagyvezírek és a dívánülő vezírek viselhették.

⁷⁷ Evliyâ 7. 317.

others, but *the* crown, the source of all legitimacy. From Khusheng it went to Alexander the Great (Iskender), and then to Menuchehr. At this point there is a roundabout way leading back to Khusrau I, and thence to the sons Menuchehr again, who flee from their country to search for a new homeland, which they finally find in the Carpathian basin and thus become the ancestors of the Hungarians. The second section of Evliya's history is connected to the Ottoman conquest of Hungary and to sultan Süleyman. Following Hungarian sources, our traveller relates a false story, which he then further distorts with his own erroneous conclusions. The third section is the present of the author himself, that is, the year 1665, when he travelled to Vienna with the Ottoman embassy which ratified the peace of Vasvár. Then he allegedly saw the crown hung above the ruler's head. Although the travel to Vienna is attested by historical sources, it is certain that Evliya did not see the diadem itself. The detailed description that he offered came from a literary source, the 10th-century chronicle of Tabari, which precisely concerned Khusrau I.

Evliya thus presents a more or less complete history which, however, contains very few real elements. It was, nevertheless, highly suitable for giving support to the Ottoman claims to the rule over Hungary.